УДК 347.634/.637

DOI 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-9

Василь ДАЦЕНКО,
*суддя Лубенського міськрайонного
суду Полтавської області,
тренер Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ У СПРАВАХ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Сім'я є основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя всіх її членів, особливо дітей. Дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння (преамбула Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р.).

Закон України «Про освіту» визначає, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. Батьки зобов'язані виховувати у дітей повагу до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідальне ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих і довкілля; дбати про фізичне і психічне здоров'я дитини, сприяти розвитку її здібностей, формувати навички здорового способу життя; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, формувати у дітей усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; виховувати у дитини повагу до державної мови та державних символів України тощо.

Виховання дітей є головним моральним і правовим обов'язком батьків. І від того, як батьки виконують свої обов'язки, повною мірою залежить увесь процес розвитку дитини, а відповідно, і її формування, становлення як особистості [1, с. 257].

На жаль, не всі батьки повною мірою усвідомлюють свою відповідальність за розвиток дитини, становлення її особистості, значення їхнього виховання для

майбутнього дитини. У тих випадках, коли батьки неналежним чином виконують свої обов'язки, до них можуть бути застосовані заходи сімейно-правового характеру у вигляді позбавлення батьківських прав.

Статистика невтішна, оскільки до суду надходять десятки тисяч справ про позбавлення батьківських прав, і в абсолютній більшості випадків позовні вимоги судами задовольняються [2].

На думку переважної більшості науковців, у такій категорії справ позбавлення батьківських прав здійснюється судом з метою забезпечення інтересів дитини. Поряд із тим позбавлення батьківських прав також є і видом сімейно-правової відповідальності, основною метою якого покарання батьків.

Однак, якщо позбавлення батьківських прав у окремих випадках з метою захисту дитини є зрозумілим і виправданим з точки зору дотримання найкращих інтересів дитини, то питання покарання батьків таким засобом сімейно-правової характеру є сумнівним.

У судовій практиці трапляються непоодинокі випадки використання цього інструменту саме з метою покарання батьків за нестабільну сплату аліментів, за недостатню увагу до дітей тощо. Водночас при досягненні такої мети суд насамперед повинен відповісти собі на запитання: «Як позбавлення батьківських прав змінить ситуацію з дитиною на краще?».

На сьогодні в міжнародному праві існує широкий консенсус на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, які стосуються дітей, першочергове значення повинні мати найкращі інтереси дитини [3].

Зазначений принцип дає нам можливість переглянути своє ставлення до проблеми спорів щодо позбавлення батьківських прав та відповісти на незручні питання, які виникли за час існування цього інституту сімейного права.

Вивченню питання позбавлення батьківських прав присвячені праці О. Лапчевської, О. Оніщук, Л. Красицької, О. Кисельова, В. Мироненка та багатьох інших. Водночас у цих дослідженнях не здійснювався аналіз цього інституту з точки зору дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, який наразі є домінуючим у міжнародному праві.

Метою статті є аналіз інституту позбавлення батьківських прав з точки зору дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Головним інститутом у вихованні дитини традиційно є сім'я, яка закладає основи для розвитку особистості дитини. При цьому визначальним моментом у вихованні є тісний зв'язок батьків зі своїми дітьми, оскільки реалізація батьками своїх прав може бути як позитивним, так і негативним фактором впливу на подальше життя дитини. Народження дитини можливе і без офіційно зареєстрованої сім'ї, однак виховання повноцінної особистості – це величезна відповідальність та невтомна

праця, яка неможлива без здійснення батьками своїх прав та виконання відповідних обов'язків [4, с. 26].

Категорія «батьківські права», на перший погляд, є простою та зрозумілою не тільки правникам, а й особам без відповідної фахової освіти. Однак аналіз норм законодавства України вказує на відсутність чіткої регламентації цього терміна.

Батьківські права як елемент змісту батьківських правовідносин мають свою специфіку, зумовлену тим, що батьківські права є збірним поняттям, яке охоплює весь комплекс суб'єктивних прав, що належить певній людині (матері, батькові дитини), заснованих на походженні дитини від цієї особи, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку. Проте легальне визначення батьківських прав у сімейному законодавстві відсутнє, законодавець обрав підхід, за яким розкривається зміст окремих прав та обов'язків батьків та дітей.

Точного переліку батьківських прав у законодавстві немає, а у главі 13 Сімейного кодексу України (далі – СК України) більшість із них розкривається через категорію батьківських обов'язків. Однак вважається, що терміном «батьківські права» охоплюються такі права, як: 1) право залишити дитину в пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я у випадках, визначених законом; 2) право на визначення дитині прізвища, імені, по батькові; 3) право на зміну прізвища та по батькові малолітньої дитини; 4) право на виховання дитини; 5) право на спілкування та контакт з дитиною; 6) право на представництво і захист прав та інтересів дитини; 7) право на визначення місця проживання малолітньої дитини; 8) право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб; 9) право давати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою; 10) право на піклування та турботу про себе, надання матеріальної допомоги зі сторони дітей, повнолітніх дітей; 11) право на управління майном малолітньої дитини [5, с. 174].

Вважається, що батьківські права виникають із моменту народження дитини або з моменту прийняття дитини на виховання у прийомну сім'ю і припиняються з досягненням дитиною віку 18 років, тобто повноліття, та є такими, що ґрунтуються на походженні дитини від них.

Батьківські права можна визначити як особисті немайнові та майнові права батьків щодо дітей, які визначені законодавством із метою здійснення виховання, розвитку та захисту прав та інтересів дитини. Ключовим у розумінні батьківських прав є той факт, що здійснення батьками батьківських прав є одночасно і їхнім обов'язком, за невиконання якого встановлюється передбачена законом відповідальність [4, с. 29].

Згідно зі ст. 164 СК України у випадку неналежного виконання батьківських обов'язків мати та батько можуть бути позбавлені батьківських прав. Внаслідок позбавлення батьківських прав особа втрачає особисті немайнові права щодо

дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; перестає бути законним представником дитини; втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування); втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Значна кількість науковців вважає, що передбачена законодавцем процедура позбавлення батьківських прав вказує на існування спеціального виду юридичної відповідальності – сімейно-правової. Звідси випливає і мета цієї процедури – покарання батьків за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків.

Однак, на мою думку, такий підхід не відповідає сучасним вимогам до регулювання сімейних відносин та є шкідливим для правозастосовної практики.

Розглянемо основні підходи науковців щодо розуміння суті юридичної відповідальності. На думку В. Лазарева, юридичною відповідальністю є обов'язок особи перетерплювати певні позбавлення державновладного характеру, передбачені законом, за вчинення правопорушення [6, с. 167].

С. Алексєєв зазначає, що юридична відповідальність – це обов'язок особи перетерплювати заходи державного впливу (санкції) за вчинене правопорушення [7, с. 371]. На думку В. Копейчикова, юридична відповідальність – це правовідносини, в яких держава має право застосовувати певні заходи примусу до суб'єктів, які скоїли правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права [8, с. 204].

Як стверджують С. Самощенко та М. Фарукшин, юридична відповідальність нерозривно пов'язана з правопорушенням, при цьому є логічним наслідком порушення правової норми. Юридична відповідальність, відтоді як вона виникла, завжди була відповідальністю за минуле, за вчинене протиправне діяння. Ні наукові міркування, ні тим більше інтереси практики не дають підстави для перегляду погляду на юридичну відповідальність як наслідок правопорушення. Суть юридичної відповідальності полягає в тому, що вона стосовно особи, яка несе відповідальність, являє собою зовнішню суспільну реакцію. Юридична відповідальність є реалізацією санкції [9, с. 43].

А. Шабурова визначає юридичну відповідальність як застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру [10, с. 48].

Певна частина науковців отожднюють юридичну відповідальність і покарання. Зокрема, С. Малєїн зазначає, що покарання – це і є відповідальність [11, с. 232].

Продовжуючи таку думку, Л. Чірков пропонує іменувати юридичну відповідальність «каральною» [12].

Загалом до ознак юридичної відповідальності більшість вчених відносять такі: визначається державою у правових нормах; спирається на державний примус; застосовується спеціально уповноваженими державними органами; пов'язана з покладенням нового додаткового обов'язку; виявляється у негативних наслідках особистого, майнового та організаційного характеру; є формою реалізації санкції правової норми в конкретному випадку та застосовується до конкретної особи; здійснюється у процесуальній формі; настає тільки за правопорушення [13, с. 9–10].

Таким чином, юридична відповідальність є видом державного примусу, яка полягає у вжитті певних негативних заходів особистого, майнового та організаційного характеру до осіб, що скоїли правопорушення. Юридична відповідальність має ретроспективний характер, а її основною метою є покарання правопорушника.

За порушення батьківських прав законодавець передбачив декілька видів юридичної відповідальності.

Так, відповідно до ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення батьки можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей; вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою ст. 173-4 цього Кодексу; вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України (далі – КК України), якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; невиконання рішення органу опіки та піклування щодо визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від дитини; умисне порушення встановленого законом обмеження щодо строку перебування дитини за межами України у разі самостійного вирішення питання про тимчасовий виїзд дитини за межі України тим із батьків, з яким рішенням суду визначено або висновком органу опіки та піклування підтверджено місце проживання цієї дитини.

КК України передбачена відповідальність батьків за: злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки (ст. 166 КК України); використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) (ч. 1 ст. 150-1 КК України); злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (ч. 1 ст. 164 КК України); втягнення неповнолітніх

у злочинну діяльність, у пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми (ч. 1 ст. 304 КК України).

І нарешті, науковці виділяють ще один вид юридичної відповідальності за неналежне виконання батьківських обов'язків – сімейно-правову. Так, на думку І. Єфремової, серед способів захисту сімейних прав та інтересів особливе місце посідають заходи сімейно-правової відповідальності. Визначаючи поняття та сутність заходів відповідальності у сімейному праві, варто зважати на те, що заходи відповідальності у сімейному праві є різновидом заходів юридичної відповідальності [14, с. 21].

О. Лапчевська зазначає, що, розмежовуючи юридичну відповідальність за видами, науковці виходять насамперед із загальної класифікації правових норм, що містять положення про відповідальність. Другим критерієм такого розмежування є поняття відповідальності. Так, за характером санкцій відповідальності правові норми поділяються на адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові та кримінально-правові. Проте, крім видів відповідальності, в яких найбільш виражені каральні елементи (кримінальна, адміністративна, дисциплінарна відповідальність), а також компенсаційні елементи (цивільна відповідальність), існують й інші види відповідальності: відповідальність у міжнародному, сімейному праві. Так, розподіл відповідальності за видами доволі багатоплановий, але наявність сімейно-правової відповідальності визнається не всіма. Однак такий вид відповідальності існує, бо саме сімейному праву відведено важливе місце в системі заходів правової відповідальності, спрямованих на захист прав та інтересів учасників сімейно-правових відносин, сім'ї в цілому [1, с. 256].

Позицію щодо існування сімейно-правової відповідальності підтримує також М. Малєїн, який підкреслює, що при визначенні поняття сімейно-правової відповідальності слід виходити з того, що вона є одним із видів юридичної відповідальності, яка характеризується трьома ознаками: державним примусом; несприятливими наслідками для правопорушника і громадським осудом винної поведінки суб'єкта відповідальності, а це означає, що і відповідальності в сімейному праві притаманні названі загальні ознаки юридичної відповідальності [15, с. 37].

В. Мироненко підкреслює, що теоретичне існування та практичне застосування заходів сімейно-правової відповідальності до батьків за неналежне виконання обов'язків виховання виявляється у вигляді позбавлення батьків батьківських прав та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав [16, с. 23].

На думку О. Казанцевої, сімейно-правова відповідальність характеризується незначним репресивним характером, сприяє запобіганню скоєння тяжких правопорушень, є першочерговим правовим засобом боротьби з правопорушеннями і покликана запобігти необхідності застосування інших, більш суворих заходів відповідальності. Відповідальність батьків устанавлюється за неналежне виховання дітей, кінцевою метою якої є, відповідно, охорона суспільних відносин з

виховання підростаючого покоління. Забезпечуючи охорону суспільних відносин з виховання підростаючого покоління, відповідальність батьків є засобом захисту конкретних суб'єктивних прав, насамперед прав дитини на отримання належного виховання. Якщо метою адміністративної відповідальності є припинення порушення громадського порядку, запобігання настанню ще тяжчих для суспільства наслідків, то сімейна відповідальність має на меті насамперед захист інтересів дитини [17, с. 45].

Інститут позбавлення батьківських прав своєю метою має не тільки охорону інтересів дітей, а й є засобом покарання батьків за неправомірну поведінку – за невиконання обов'язків щодо належного сімейного виховання дітей [18].

Л. Красицька зазначає, що позбавлення батьківських прав розглядається як надзвичайний захід і водночас найвища сімейно-правова міра відповідальності за винне невиконання батьківського обов'язку. Позбавлення батьківських прав водночас є способом захисту прав дитини та прав одного з батьків, якщо невиконання батьківських обов'язків має місце з боку другого з батьків [19, с. 363–364].

Таким чином, наведені науковці єдині в думці щодо того, що позбавлення батьківських прав є видом сімейно-правової відповідальності, в якому найбільше виражений каральний елемент.

На мою думку, такий підхід щодо віднесення інституту позбавлення батьківських прав до засобу сімейно-правової відповідальності, виділення каральної функції цього заходу, намагання присвоїти цій процедурі функції, притаманні юридичній відповідальності (штрафна, виховна, превентивна), невинновато акцентує увагу на публічних відносинах, учасниками яких є держава й батьки або суспільство й батьки, та при цьому відволікає увагу від основного учасника цієї процедури – дитини.

В попередніх публікаціях мною неодноразово наголошувалося на тому, що на сьогоднішній день у міжнародному праві існує широкий консенсус на підтримку ідеї про те, що у всіх рішеннях, які стосуються дітей, першочергове значення повинні мати найкращі інтереси дитини [5]. Таким чином, саме забезпечення найкращих інтересів дитини, і аж ніяк не покарання батька, повинно стати головним завданням розгляду справи про позбавлення батьківських прав.

Найкращі інтереси дитини не є універсальною величиною для всіх дітей. Вона повинна бути встановлена судом у результаті визначення та оцінки індивідуальних потреб дитини, з урахуванням специфіки предмета справи [3].

У Зауваженнях загального порядку № 14 (2013) «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів» Комітет з прав дитини ООН зазначив, що при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття судового рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в наступному порядку:

а) по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, у чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значення кожного з них у співвідношенні з іншими;

б) по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права.

У Зауваженнях загального порядку № 14 (2013) пропонується невичерпний базовий перелік елементів, які не мають переваги один над одним та повинні розглядатися при проведенні оцінки найкращих інтересів дитини: погляди дитини; індивідуальність дитини; збереження сімейного оточення і підтримання відносин; піклування, захист і безпека дитини; уразливе становище; право дитини на здоров'я; право дитини на освіту.

Оскільки такий перелік елементів є базовим, він повинен коригуватися відповідно до специфіки спору про позбавлення батьківських прав. Очевидно, що у цій категорії справ на перше місце виходить елемент збереження сімейного оточення і підтримання відносин. Так, у пунктах 58, 60, 61, 62, 63 Зауважень загального порядку № 14 (2013) Комітет з прав дитини ООН нагадує про нагальну необхідність проводити оцінку і визначення найкращих інтересів дитини у зв'язку з можливістю розлучення дитини зі своїми батьками (статті 9, 18 і 20 Конвенції).

Важливими складовими системи захисту дітей є заходи щодо недопущення розпаду родини і збереження єдиної родини; в їх основі лежить право, передбачене в п. 1 ст. 9, де прописана вимога про те, «щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли [...] таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини». Крім того, дитина, яка розлучається з одним чи обома батьками, має право «підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадку, коли це суперечить найкращим інтересам дитини» (п. 3 ст. 9).

З огляду на те, що розлучення з батьками має тяжкий вплив на дитину, воно повинно проводитися лише в крайньому випадку, наприклад, коли існує небезпека неминучого заподіяння дитині шкоди. Держава повинна надати батькам сприяння у виконанні ними своїх батьківських обов'язків і відновити або зміцнити здатність сім'ї піклуватися про свою дитину, за винятком тих випадків, коли розлучення необхідне в інтересах захисту дитини. Матеріальні труднощі не можуть служити виправданням для розлучення дитини зі своїми батьками.

Настанови щодо альтернативного догляду за дітьми покликані не допустити необґрунтованого розміщення дітей в установи альтернативного догляду, а в тих випадках, коли альтернативний догляд здійснюється, забезпечити надання такого догляду в належних умовах з дотриманням прав і найкращих інтересів дитини. Зокрема, «фінансова і матеріальна скрута або умови, прямо або виключно спровоковані такою потребою, ніколи не можуть бути єдиною підставою для вилучення

дитини з-під батьківського піклування, [...] але повинні розглядатися в якості сигналу про необхідність надання необхідної допомоги сім'ї» (п. 15).

Крім того, дитина не може бути розлучена з батьками через інвалідність самої дитини або її батьків. Питання розлучення може розглядатися лише в тих випадках, коли надана сім'ї для збереження сімейного осередку необхідна допомога недостатньо ефективна для того, щоб усунути ймовірність ухилення від догляду або залишення дитини напризволяще або загрозу безпеці дитини.

Інші елементи, зокрема, погляди дитини, індивідуальність дитини, піклування, захист і безпека дитини, уразливе становище, право дитини на здоров'я, право дитини на освіту, безсумнівно, також мають значення при вирішенні справи про позбавлення батьківських прав і в деяких випадках сукупно можуть переважити необхідність збереження сімейного оточення і підтримання відносин дитини з батьками.

Так, відповідно до частини першої ст. 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; 3) жорстоко поведуться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини. У випадку доведення таких обставин суд констатує пряму загрозу піклуванню про дитину, її захисту і безпеці, праву дитини на здоров'я, на освіту.

Визначення пропорційності втручання в право дитини на сімейне оточення рівню загрози права дитини на піклування, захист, здоров'я та освіту повинно стати основним питанням для суду під час розгляду справи про позбавлення батьківських прав.

Своєю чергою доводи щодо доцільності покарання батька не можуть оцінюватися судом при оцінці найкращих інтересів дитини у справі про позбавлення батьківських прав, оскільки вони не можуть принести дитині жодної користі.

З урахуванням наведених концептуальних позицій логічним також є і висновок про те, що у справі про позбавлення батьківських прав суд взагалі не може досягти мети покарання батька та одночасно забезпечити найкращі інтереси дитини. Переслідування мети покарання батька неодмінно перетинатиметься з інтересами дитини та негативно впливатиме на них.

Давайте спробуємо відповісти на запитання: «Чи будуть правильними роздуми судді про те, що при позбавленні батьківських прав, яке суддя визначить як необхідний захід для захисту дитини, батько також понесе заслужене покарання?».

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає покарання як засіб впливу на того, хто вчинив який-небудь злочин, має якусь провину тощо. Отже, за своїм задумом покарання у вигляді позбавлення батьківських прав повинне спричинити моральні переживання батькам, пов'язані з втратою таких прав, що повинно призвести до виправлення їх поведінки.

Однак такий ефект може бути досягнутий лише в тому випадку, коли цей захід може спричинити батькам відповідні страждання. У тому ж випадку, якщо для батьків їх батьківство не має особливої цінності, ефект «страждань» не може бути досягнутий, а відповідно у такої особи відсутній стимул для виправлення. У цьому випадку незрозумілим є і повчальний характер цього заходу.

Таким чином, мета покарання не буде досягнута при позбавленні батьківських прав осіб, для яких таке право не є цінним. У цьому випадку держава фактично легалізує протиправну бездіяльність такого батька.

Наприклад, якщо батьки позбавляються батьківських прав на підставі п. 1 частини першої ст. 164 СК України, тобто якщо вони не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування, то в такому випадку не доводиться говорити про досягнення мети – покарання.

Якщо ж суд має справу з батьками, які цінують свої батьківські права, то їх позбавлення дійсно матиме ефект страждань. Однак тоді виникає запитання: «Чи може позбавлення батьківських прав такого батька відповідати найкращим інтересам дитини?».

Слід врахувати, що в цьому випадку ми не говоримо про абсолютне ухилення від виконання батьківських прав, а про їх неналежне виконання, наприклад, неналежне фінансове забезпечення дитини, недостатня увага до навчання дитини, її здоров'я, зловживання алкогольними напоями тощо. Однак і така увага батьків має значення та фактично є «активом» дитини, своєю чергою, припинення цих відносин передбачувано завдасть удару по її інтересах. Суд може покарати батька та припинити такі відносини, однак чи змінить таке рішення положення дитини на краще? Чи створить таке рішення більш сприятливе середовище для розвитку дитини? Ситуація, в якій суд повинен позбавити дитину таких відносин в її ж інтересах, є сумнівною.

Крім того, наведена вище поведінка батьків говорить про їх зацікавленість дитиною, а відтак не втрачена можливість покращення їх поведінки менш радикальними методами, що сприятиме покращенню ситуації дитини.

Правильне розуміння мети процедури позбавлення батьківських прав, яка полягає в забезпеченні найкращих інтересів дитини, а не покарання батька, має важливе практичне значення. Адже дедалі частіше в судовій практиці з'являються позови про позбавлення батьківських прав з підстав несвоєчасної сплати аліментів, відсутності

достатньої уваги батька при вихованні дитини, зловживання ним алкогольними напоями, єдиною метою яких є покарання батька. Повністю підтримуючи думку позивачів щодо недопустимості такої поведінки батька, я цілком заперечую їхнє право на використання інструменту позбавлення батьківських прав для розв'язання поставленої проблеми, оскільки в такому випадку інтереси дитини приносяться в жертву бажанню помсти, що є неприпустимим.

У цьому аспекті слід погодитися з думкою О. Кисельова про те, що з огляду на основні напрями сучасної державної сімейної політики в Україні – підтримка сім'ї, надання допомоги батькам, що позбавлені батьківських прав, з метою повернення дитини в біологічну сім'ю, такі заходи відповідальності, як позбавлення батьківських прав, не є сьогодні пріоритетними [20, с. 96].

На мою думку, суть проблеми вирішення сімейних конфліктів зумовлена недостатністю та низькою ефективністю заходів, що застосовуються до батьків за невиконання обов'язків по вихованню дітей, а також недосконалістю чинного законодавства. Виклики сьогодення ставлять перед державою завдання розширити перелік відповідних заходів, зокрема сімейно-правового характеру. Наприклад, батьки можуть поступово позбавлятися окремих прав, з можливістю їх відновлення у випадку виправлення своєї поведінки.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що позбавлення батьківських прав є надзвичайно складною категорією справ, рішення в яких впливає на майбутнє життя дитини та її батьків. Основним учасником цієї процедури, безумовно, є дитина, а основна цінність – її інтереси.

Рішення у справі про позбавлення батьківських прав повинно ґрунтуватися на всебічному дослідженні специфіки ситуації щодо конкретної дитини. На одну шальку терезів суддя повинен поставити питання реальної загрози правам дитини на піклування, захист, здоров'я та освіту, а на іншу – втручання в право дитини на сімейне оточення. Однак у цій процедурі немає місця для оцінки аргументу про доцільність покарання батька.

На мою думку, майбутні наукові дослідження повинні відійти від концепції позбавлення батьківських прав як виду сімейно-правової відповідальності, оскільки в такому випадку мета покарання батька забезпечується за рахунок інтересів дитини.

Перелік використаних джерел

1. *Лапчевська О. Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 60. С. 256–262.*

2. *Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та*

підкування над дітьми: Узагальнення Верховного Суду України від 11.12.2008 року.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08#Text>

3. Даценко В. М. Концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. Слово Національної школи суддів України. 2020. № 1 (30). С. 51–63.

4. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 10. С. 26–30.

5. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Вид-во Ліра-К, 2014. 628 с.

6. Общая теория права и государства: учеб. / под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и дополн. Москва: Юристъ, 2001. 520 с.

7. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Курс лекций. Т. 1. Свердловск, 1972. 396 с.

8. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.

9. Самощенко И. С., Фарукишин М. Х. Ответственность по советскому законодательству. Москва: Юрид. лит., 1971. 240 с.

10. Шабуров А. С. Юридическая ответственность. Теория государства и права. Москва: НОРМА ИНФРА-М, 1998. 418 с.

11. Малейн Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. Москва: Юрид. лит., 1985. 192 с.

12. Чирков А. П. Ответственность в системе законодательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1989. 21 с.

13. Юридична відповідальність: проблеми теорії та практики. Альманах права. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. 192 с.

14. Єфремова І. Заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С. 21–24.

15. Малейн Н. С. Защита семейных прав. Сов. государство и право. 1972. № 3. С. 35–42.

16. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за шкоду, заподіяну їхніми дітьми. Науковий вісник НАВСУ. 1998. № 4. С. 23–29.

17. Казанцева А. Е. Обязанности и права родителей (замещающих их лиц) по воспитанию детей и ответственность за их нарушение. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1987. 140 с.

18. Лапчевська О. Ф. Правові наслідки позбавлення батьків батьківських прав. URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48787/>

19. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... доктора юрид. наук. Вінниця, 2015. 496 с. URL: <http://www.ap.gp.gov.ua>

20. Кисельова О. І. Особливості адміністративної відповідальності за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей. *Право і суспільство*. 2018. № 2, ч. 3. С. 95–100. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_3/20.pdf.

References

1. Lapchevskaya O. *Application of sanctions of family law liability to parents: theoretical aspect*. State and law. Legal and political sciences. 2013. Vip. 60. pp 256–262. [ukr.]

2. *The practice of consideration by courts of cases related to deprivation of parental rights, restoration of parental rights, adoption, establishment of guardianship and custody of children: Summary of the Supreme Court of Ukraine of 11.12.2008*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08#Text>. [ukr.]

3. Datsenko V. M. *Interrogation of a child under 10 years of age during the case of determining the place of residence in order to ensure its best interests*. Word of the National School of Judges of Ukraine. 2019. № 3 (28). pp. 140–152. [ukr.]

4. Onishchuk O. *The concept and features of parental rights*. Entrepreneurship, economy and law. 2019. № 10. pp. 26–30. [ukr.]

5. Krasitskaya L. V. *Problems of realization and protection of personal and property rights of parents and children: monograph*. Kyiv: Lira-K Publishing House, 2014. 628 p. [ukr.]

6. *General theory of law and state: textbook / ed. V. V. Lazareva*. 3rd ed., Rev. and add. Moscow: Jurist, 2001. 520 p. [russ.]

7. Alekseev S. S. *Problems of the theory of law: A course of lectures*. Vol. 1. Sverdlovsk, 1972. 396 p. [russ.]

8. *General theory of state and law: textbook. The method / ed. V. V. Kopeychikov*. Kyiv: Yurinkom, 1997. 320 p. [ukr.]

9. Samoshchenko I. S., Farukshin M. X. *Responsibility for Soviet legislation*. Moscow: Jurid. lit., 1971. 240 p. [russ.]

10. Shaburov A. S. *Legal responsibility. Theory of State and Law*. Moscow: NORMA INFRA-M, 1998. 418 p. [russ.]

11. Malein N. S. *Offense: Concept, reasons, responsibility*. Moscow: Jurid. Lit, 1985, 192 p. [russ.]

12. Chirkov A. P. *Responsibility in the system of legislation: author. dis. ... Candidate of Law sciences*. M., 1989. 21 p. [russ.]

13. *Legal responsibility: problems of theory and practice. Almanac of Law.* Kyiv: Institute of State and Law. V. M. Koretsky NAS of Ukraine, 2010. 192 p. [ukr.]

14. Efremova I. Measures of family law responsibility as ways to protect family rights and interests. *Entrepreneurship, economy and law.* 2017. № 5. pp. 21–24. [ukr.]

15. Malein N.S. Protection of family rights. *Sov. state and law.* 1972. No. 3. pp. 35–42. [russ.]

16. Mironenko V.P. Liability of parents for damage caused by their children. *Scientific Bulletin of NAIAU.* 1998. № 4. pp. 23–29. [ukr.]

17. Kazantseva A. E. Obligations and rights of parents (substitutes for them) in raising children and responsibility for their violation. *Tomsk: Publishing house of Tomsk University,* 1987. 140 p. [russ.]

18. Lapchevskaya O. F. Legal consequences of deprivation of parents of parental rights. URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48787/> [ukr.]

19. Krasyska L. Problems of realization and protection of personal and property rights of parents and children: dis. ... Doctor of Laws. N. Vinnytsia, 2015. 496 p. URL: <http://www.ap.gp.gov.ua>. [ukr.]

20. Kiselyova O. I. Peculiarities of administrative liability for non-fulfillment of parental responsibilities by parents or guardians. *Law and society.* 2018. № 2 p. 3. pp. 95–100. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_3/20.pdf. [ukr.]

ДАЦЕНКО В. Забезпечення інтересів дитини у справах про позбавлення батьківських прав.

У статті досліджено основні підходи науковців щодо правової природи позбавлення батьківських прав як виду сімейно-правової відповідальності. Виділено основну мету справи про позбавлення батьківських прав – забезпечення найкращих інтересів дитини. Проаналізована проблема одночасної реалізації цього виду юридичної відповідальності та забезпечення інтересів дитини.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини, сімейно-правові відносини, юридична відповідальність, позбавлення батьківських прав, сімейно-правова відповідальність.

ДАЦЕНКО В. Обеспечение интересов ребенка в делах о лишении родительских прав.

В статье исследованы основные подходы ученых относительно правовой природы лишения родительских прав как вида семейно-правовой ответственности. Выделены основные цели дела о лишении родительских прав – обеспечение наилучших интересов ребенка. Проанализирована проблема одновременной реализации этого вида юридической ответственности и обеспечения интересов ребенка.

Ключевые слова: наилучшие интересы ребенка, семейно-правовые отношения, юридическая ответственность, лишение родительских прав, семейно-правовая ответственность.

DATSENKO V. Ensuring the interests of children in cases of deprivation of parental rights.

Proper child-rearing of children is the main moral and legal obligation for both parents. In addition, the way parents fulfill their relationships fully requires the constant development of the child, according to her formation and becoming as a person.

Unfortunately, not all parents fully communicate their responsibility for the development of the child, the formation of his personality, the importance of their upbringing for a better future of a child.

In those times when parents misuse their shared ties, family law measures may be applied to them when the parental rights greeting appears.

According to most of the scientists, in this category of reference, welcoming parental rights, is carried out by the court to ensure the interests of the child. Meanwhile, deprivation of parental rights is also a type of family legal responsibility, the main service of which is the search for parents.

However, such an approach to amending the institution inviting parental rights into the means of family legal responsibility, highlighting the punitive function of this event, attempts to assign this procedure to the function, the nature of legal liability (fine, educational, preventive), an unjustified conclusion about public employees, the state, society and parents, and this reason distracts from the main participant in this procedure - the child.

When considering the issues of the proclamation of parental rights, the main issue for the court should be the proportionality of the interference with the child's right to a family environment to the level of threat of the child's right to formation, protection, health and education. In their quick reference about the appropriateness of punishing the father, the court cannot be judged, so they cannot be present on the child in any way.

It also appears logical that in such cases the court cannot at all achieve the goal of punishing the father and simultaneously ensuring the best interests of the child. Pursuit of the goal of punishing the father ambiguously intersects with the interests of the child and negatively affects them.

Future research should move away from the concept of deprivation of parental rights as a form of family responsibility because in this case the purpose of punishing the father is provided costing the interests of the child.

Keywords: best interests of the child, family law relations, legal responsibility, deprivation of parental rights, family law responsibility.